

به سوی
پژوهش
۱۰

سلسله نگاره‌های کوتاه
ویژه طلاب مدارس علمیّه

خشاوون

کلیاتی درباره
نشیوه نگارش مقاله و رساله علمی

مقدمه

تردیدی نیست که صحت، رشد و بقاء تحقیق و پژوهش - که حیات علمی هر انسان محقق است - وابسته به نگارش و ثبت آن در یک اثر مکتوب است و یک اثر مکتوب، آنگاه ارزش و جایگاه واقعی خود را می‌یابد که اصول تحقیق و شیوه صحیح نگارش، در آن رعایت شده باشد؛ چه اینکه رعایت اصول تحقیق و نگارش، خود به سیر صحیح منطقی و پیشرفت پژوهش، کمک اساسی می‌کند.

برای هر محقق و پژوهشگری که در هر زمینه از موضوعات علمی، تحقیق و پژوهش می‌کند، نگارش یک پژوهش - چه در قالب مقاله یا رساله، پایان‌نامه و یا کتاب - اولاً، می‌تواند تأثیر بسزایی برای خود او در رسیدن به نتایج علمی و ابهام‌زدایی‌های فکری داشته باشد؛ و ثانیاً، برای خواننده اثر پژوهشی او، پاسخگو به شبهه‌ها و سؤالات فکری باشد و افقهای جدیدی را پیش چشم او بگشاید و راه‌های روشنی را در تاریکی‌های نادانسته‌های او بنمایاند.

پژوهش، فرایند تولید علم است؛ بر خلاف بسط اطلاعات دیگران که توسعه است، نه پژوهش. شأن یک مقاله علمی - پژوهشی این است که در مقیاس تاریخ آن علم، نوآوری داشته باشد و تولید علم کند؛ بر خلاف مقاله علمی - ترویجی که بسط علم داده و اطلاع‌رسانی می‌نماید.

در پژوهش، آغاز کار، روبه‌رو شدن با مشکل است. محقق باید با روشهای خاص خود، مشکل را به مسئله تبدیل کند؛ فرضها و احتمالات ممکن را در نظر بگیرد؛ آن فرضها و احتمالات را بررسی و تحلیل کند؛ و به این ترتیب، به نظریه‌ای برای حل مسئله برسد. پس، فرضها و احتمالات، پاسخ اول محقق به مسئله، و تحلیل و تعقل، مسیر او برای رسیدن به پاسخ نهایی است.

اگر مشکل به مسئله تبدیل نشود، یک فعالیت موضوع‌محور انجام خواهد شد؛ در حالی که پژوهش، یک فعالیت مسئله‌محور است. پس یک مقاله علمی - پژوهشی باید مسئله‌محور، و نگارنده در آن به دنبال پاسخ به یک سؤال اساسی باشد؛ و یا با در نظر گرفتن مشکلات جامعه و یا مجهولات

علمی، در جهت رفع آنها، مسئله‌ای را در نظر بگیرد و در صدد حل آن برآید.

بنابراین، نگارش یک مقاله و رساله علمی-پژوهشی، باید ویژگی‌هایی داشته باشد که به اختصار، می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد:

۱ شنبه‌ای را برطرف کند؛ سؤالی را پاسخ دهد و یا مسئله‌ای را حل نماید.

۲ نوآوری و ابتکار داشته باشد.

۳ ضمن سادگی و گویایی، به زبان و ادبیات علمی باشد.

۴ ساختاری روشنمند و مقبول داشته باشد.

نگارنده یک اثر پژوهشی، به طور کلی باید چهار مرحله اساسی را پشت سر بگذارد:

۱ تهیه طرح تحقیق

انتخاب موضوع و عنوان، بررسی پیشینه، منابع و طرح کلیات مطالب و سیر اجمالی مباحث تا وصول به نتیجه تحقیق.

۲ جمع‌آوری اطلاعات

مطالعه و تتبع و فیش‌برداری از مطالب قابل بهره‌برداری در رسیدن به اهداف پژوهش.

۳ ترکیب و تدوین مطالب

مرتب‌ساختن و انسجام‌دهی و تدوین مطالب جمع‌آوری شده و ایجاد شکل استدلالی، برای اثبات مدعای مورد نظر و وصول به نتیجه.

۴ قراردادن مطالب در قالب رسمی یک پژوهش

قراردادن مطالب تدوین شده پس از تکمیل محتوا، در قالب رسمی یک پژوهش به صورت مقاله و یک رساله علمی و یا کتاب.

مراحل چهارگانه مذکور را می‌توان به طور مشروح‌تر و گام‌به‌گام، به تفصیل زیر بیان کرد:

۱ تهیة محتوای علمی پژوهش

برای تهیة محتوای علمی پژوهش، مراحل زیر باید انجام شود:

۱ انتخاب موضوع

پژوهشگر با در نظر گرفتن دغدغه‌های فردی و اجتماعی، و انگیزه‌های درونی خود و نیازهای جامعه و قشرهای عامّ یا خاصّ و همچنین با توجه به توانایی علمی خود، می‌تواند موضوعی را برای تحقیق و پژوهش خود انتخاب نماید.

این موضوع می‌تواند یک مفهوم بسیط و واحد باشد؛ مانند ایثار یا دفاع؛ و یا یک مفهوم مرکب؛ مانند تربیت فرزند.

گاهی موضوع، یک مفهوم دارای محدوده معین است؛ مانند ولایت و امامت در مکتب تشیع، یا تربیت فرزند از دیدگاه اسلام.

موضوع یک پژوهش، نباید خیلی کلی و دارای دامنه بسیار گسترده‌ای باشد. هر چه این محدوده کوچک‌تر و ضیق‌تر باشد، تلاش برای عمق‌بخشیدن به مطالعه و بررسی، موفق‌تر است.

۲ انتخاب محدوده پژوهش

تحقیق در یک موضوع علمی، می‌تواند بدون محدودیت در دامنه پژوهش باشد و پژوهشگر، موضوع خود را در هر زمینه قابل تحقیق، بررسی کند؛ اما بهتر است محدوده معینی از فضای علمی را برای آن در نظر بگیرد و منابع در دسترس را شناسایی، و محدوده استناد و استدلال خود را معین نماید تا رفتار خلط مباحث و آشفتگی در استدلال نشود؛ مانند مبانی روان‌شناختی انسان در منابع اسلامی، بانکداری در اسلام، فقه پویا در روایات اهل‌بیت (علیهم‌السلام)، و یا حکومت و زمامداری اسلامی در نهج‌البلاغه.

۳ انتخاب عنوان

عنوان پژوهش می‌تواند کلمه و یا عبارتی باشد که به طور صریح یا به شکل هنری، حکایت از موضوع و یا مدعا و هدف پژوهش نماید. این عنوان ترجیحاً باید زیبا، کوتاه و رسا باشد. گاهی

همان موضوع اثر پژوهشی، عیناً عنوان تحقیق قرار داده می‌شود.

عنوان پژوهش را می‌توان پیش از انجام مراحل تحقیق انتخاب نمود و گاهی این عنوان، پس از پایان تحقیق انتخاب می‌شود.

۴ تهیة طرح تحقیق

برای انجام‌دادن یک تحقیق روشمند و موفق، تهیة طرح تحقیق، لازم بلکه ضروری است و عدم تهیة آن، موجب سردرگمی و به بیراهه رفتن و یا دور زدن در محدوده کوچکی از موضوعات است.

پژوهشگر، پس از انتخاب موضوع و عنوان و بررسی منابع و پیشینه تحقیق و دستیابی به آخرین نظریات در موضوع، طرح خود را برای تحقیق مورد نظر، ترسیم می‌کند.

اگر پژوهشگر، ذهنیت تقریباً کامل و روشنی نسبت به مباحث مورد نظر خود داشته‌باشد، باید یک طرح کلی برای مجموعه مطالب و فصل‌ها و بخش‌های مورد نظر آن تنظیم‌نماید و کلیات و سیر مباحث را از آغاز مطالب تا سرانجام، روی کاغذ پیاده‌کند و در صورت امکان، نمودار درختی برای آن بکشد و توضیحاتی درباره کیفیت سیر مباحث و روش استدلال و استنتاج بنویسد.

اما اگر پژوهشگر از ابتدای تحقیق، ذهنیت کاملی برای ترسیم ساختار کلی مباحث نداشته‌باشد، باید تا حد ممکن، سرفصل‌های موضوعات و مطالبی را که به نوعی با موضوع او مرتبط است، در برگیرنده طرح تحقیق یادداشت‌کند تا در طول سیر مطالعات، به تدریج عناوین و سرفصل‌ها مشخص شوند و ساختار طرح و سیر مباحث تکمیل‌گردد.

۵ جمع‌آوری اطلاعات

شروع عملیات پژوهش، با مطالعه و یادداشت‌برداری از مطالب خوانده‌شده و یا یافته‌های شخصی پژوهشگر آغاز می‌شود.

بهتر آن است که همه مطالب، در فیشهای تحقیقاتی و به روش متداول و پذیرفته‌شده در عرف تحقیقات امروزی وارد شود؛ و بخش‌های مختلف و فروع مطالب و مقدمات اثبات مدعای مورد نظر پژوهش، در فیشهای مربوط جمع‌آوری‌گردد.

۶ تجزیه و تحلیل مطالب

در این مرحله، پژوهشگر باید مطالب جمع‌آوری شده را با هم مرتبط ساخته و در قالب استدلالهای متقن و روشن و یا طرح موزون و متناسب و هنری، ترتیب و انسجام بخشد و ساختار یک مجموعه هماهنگ و منسجم در جهت رسیدن به هدف پژوهش را شکل دهد.

طبعاً پژوهشگر، مخاطبان خاص یا عامی را در نظر گرفته و متناسب با سطح فکری و علمی آنان، مطالب خود را شکل می‌دهد؛ بنابراین، شکل و نوع این ساختار، بستگی به موضوع بحث و مخاطب مورد نظر دارد.

اگر پژوهشگر از روش طرح سؤال و شبیه و پاسخ‌دادن به سؤالات و شبیحات مطرح شده در ذهن مخاطب خود، برای رسیدن او به هدف مورد نظر و اثبات مدعا استفاده کند، در تأثیرگذاری بر مخاطب خود، موفق‌تر خواهد بود.

۷ جمع‌بندی مطالب و نتیجه‌گیری

پژوهشگر، پس از آرایش‌دادن به مطالب و چینش درست مباحث مترتب بر یکدیگر، و احیاناً استدلالهای جزئی در بخش‌های مختلف، حاصل بحث خود را مبتنی بر بخش‌های مختلف، جمع‌بندی و از همه مباحث، نتیجه‌گیری نهایی می‌نماید.

۲ تنظیم شکل و قالب پژوهش

پژوهشگر، پس از تکمیل مطالب و مباحث محتوای پژوهش، به تنظیم شکل و قالب مقاله و یا رساله علمی خود می‌پردازد.

او با در نظر داشتن اینکه می‌بایست فصل‌ها و بخش‌ها در اندازه‌های متناسب و متوازن از جهت حجم تقسیم شوند، ضمن تنظیم فصل‌ها و بخش‌ها در چینش مطلوب و حفظ ارتباط منطقی مباحث در جهت رسیدن به اهداف پژوهش، بخش‌های دیگری را که در یک رساله علمی، لازم و ضروری است، به آن می‌افزاید که به صورت مختصر، به آنها اشاره می‌شود:

۱ فهرست‌ها

■ فهرست مطالب

پژوهشگر، پس از تنظیم بخش‌های مختلف رساله علمی خود، فهرست عناوین و سرفصل‌های مباحث را استخراج کرده و در ابتدای پژوهش خود

قرار می‌دهد.

فهرست مطالب مقاله یا رساله علمی، بسته به موضوع و حجم مطالب تعیین می‌گردد. اگر کتاب یا رساله دارای حجم زیاد و بخش‌های فراوان باشد، فهرست می‌تواند به صورت تفصیلی بیاید؛ ولی معمولاً در مقالات با حجم متوسط یا کم مطالب، به همان فهرست اجمالی اکتفا می‌شود.

■ فهرست منابع

همچنین فهرست منابع و مآخذی که در پژوهش از آنها استفاده شده، جمع‌آوری و به ترتیب حروف الفبا و با چینش زیر، تنظیم می‌شود:

شهرت مؤلف، نام مؤلف، نام کتاب، انتشارات، نوبت چاپ، محل نشر، سال نشر
مثال:

مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، دار الفکر، چاپ دهم، بیروت، ۱۴۱۸

فهرست‌های دیگری نیز بسته به نوع مباحث و محتوای تحقیق، می‌تواند به آن اضافه شود؛ مانند فهرست اعلام، آیات و روایات و ...

۲ پاورقی‌ها

در هر صفحه، هر جا که مطلبی از مأخذ خاصی نقل شده و یا به نوعی به آن اشاره شده باشد، با شماره کوچکی در بالای عبارت مورد نظر، به منبع نقل قول در پاورقی صفحه اشاره می‌شود.

اگر عبارت خاصی از یک منبع، مورد بحث باشد، داخل متن و بین گیومه و در خطوط کوتاه‌تر از خطوط اصلی متن، قرار داده شده و به همان صورت در پاورقی، منبع آن ذکر می‌شود.

مأخذ و آدرس منبع در پاورقی، بار اول به طور کامل و با ذکر نام مؤلف و ناشر و مشخصات دیگر (مانند ذکر در فهرست منابع) و در دفعات بعد، فقط نام کتاب و جلد و صفحه، با ترتیب زیر ذکر می‌شود:

نام کتاب، شماره جلد، شماره صفحه
مثال:

بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۸۳

یا: بحار الأنوار ۴۳:۲۸۳

و یا: بحار الأنوار: ۲۸۳/۴۳

۳ مقدمه

گرچه مقدمه در ابتدای تحقیق قرار می‌گیرد؛ اما نوعاً پس از اتمام آن نوشته می‌شود. مقدمه باید چشم‌اندازی کلی از مجموعه محتوای مقاله یا کتاب را به خواننده نشان دهد؛ و او را با پیشینه موضوع، ضرورت و اهداف تحقیق، ساختار کلی نوشتار، و احیاناً تعریف موضوع، پرسشهای اصلی و انگیزه و رویکردهای نویسنده آشنا کند.

همچنین مقدمه می‌تواند نقطه‌نظرها، پیش‌بینی‌ها، توقعات، انتقادات، و یا پیشنهادهای نویسنده را در بر داشته باشد. اختصاص یک‌بیستم حجم مقاله به مقدمه، بسیار معمول است.

۴ چکیده

چکیده، آمیزه‌ای از طرح موضوع، ضرورت موضوع، کلیات مطالب و نتایج تحقیق است. نویسنده اثر علمی، خلاصه و چکیده‌ای از مجموعه مباحث را در پایان اثر خود، حداکثر در دو یا سه صفحه تنظیم می‌کند؛ به طوری که خواننده با مسئله، طرح، نظریات، سیر بحث و کلیات آن و همچنین نتیجه‌گیری و نظر صاحب اثر، آشنا شود.

لازم به ذکر است، مطالب و نکات بسیار دیگری درباره شیوه و کیفیت نگارش مقاله و رساله علمی وجود دارد که برای رعایت اختصار، از ذکر آنها صرف‌نظر شد.

تألیف:

بخش علمی دبیرخانه جشنواره علامه حلّی (ره)

پیشنهادها و انتقادهای شما، خشت اوّل را
در ارائه ویرایشهای بعدی این بروشور، یاری
می‌رساند.

قم - صندوق پستی ۳۳۶۱-۳۷۱۸۵

تلفن: ۰۲۵۱-۲۹۴۱۲۰۷-۹

Email: DTJHEQ@Gmail.com

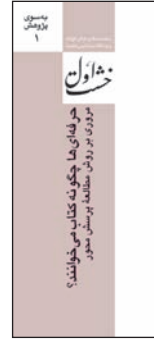
معاونت پژوهشی حوزه علمیّه قم

اداره امور پژوهشی طلاب

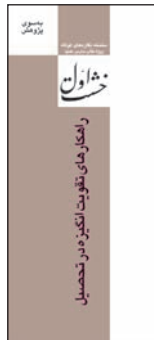
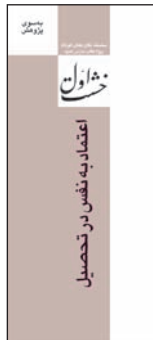
دبیرخانه جشنواره علامه حلّی (ره)

بروشورهای خشت اول

منتشر شده است:

به زودی منتشر می‌شود:

نخستین گام در پژوهش، آموزش نیست؛ باید زمینه‌ها و انگیزه‌های لازم در فرد به وجود آید. پس از آن است که کارورزی آموزه‌ها می‌تواند ملکه پژوهشگری را در طلاب ایجاد کند.

مجموعه «به سوی پژوهش» می‌کوشد با استفاده از کوتاه‌ترین قالب‌ها به ترویج و تقویت فرهنگ پژوهش بپردازد و راه تحقیق و معرفت‌جویی را برای طلاب جوان هموارتر کند.